

CISTERCITSKA OPATIJA U TOPUSKOM DO PRETVARANJA U KOMENDU

Mladen Ančić

Na osnovi objavljene građe i literature autor govori o povijesti cistercitskog samostana u Topuskom u 13. i 14. stoljeću. Prati kako je opatija postupno postajala sve ovisnija o lokalnim plemićkim obiteljima, te kako je to utjecalo na promjenu njezine primarne uloge.

Cistercitska opatija što ju je ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. počeo 1206. podizati u Toplicama, današnjem Topuskom, zacijelo je jedna od najvećih i najznačajnijih vjerskih institucija što su opstojale u hrvatskim zemljama tijekom razvijenoga srednjeg vijeka. Istodobno, njena sudbina od početka XV. st. nadalje, kao i današnje stanje fizičkih ostataka nekad sjajne i grandiozne građevine,¹ kao da simboliziraju sudbinu cjelokupne hrvatske srednjovjekovne tradicije. I kao što danas nije moguće, ni uz najbolju volju, vratiti život ruiniranim ostacima zidina opatije, tako nije moguće ni oživjeti one tradicije što su od druge polovice XV. st. sustavno uništavane neumitnom logikom povijesnoga gibanja. Pa ipak, to još uvijek ne znači da svoju baštinu trebamo predati zaboravu, ako ni zbog čega drugog a ono stoga da bi se moglo vidjeti što je to povijesno gibanje uništavalo a što donosilo namjesto uništenog, odnosno da bi smo tim posrednim putem razumjeli kako smo dospjeli tu gdje smo sada.

Ovakvu se nakanu može pretočiti u pisani tekst na više načina, u ovisnosti o sklonostima i sposobnostima autora. Odlučujući se za znanstvenu raščlambu povijesti topuskoga samostana, ostavljam po strani metaforičko značenje njegove sudbine, a sve ono što je vezano za život cistercita u Topuskom, i što je ostalo zabilježeno u sačuvanim dokumentima, počinjem promatrati kao jedan od pojavnih oblika krupnih sinkronih gibanja što tvore tkivo povijesti hrvatskih zemalja u razdoblju koje se uobičajilo zvati razvijeni Srednji vijek. S takvim uklonom, utemeljenim u shvaćanjima koja su u historijsku znanost unijela kategorije poput »povijesnih pojava duga trajanja« i posve novu koncepciju vremena i »dogadaja«, predmet razglabanja više nije, u strogom smislu, »povijest samostana«, kao skup više ili manje poznatih »dogadaja« definiranih na pravolinijskoj vremenskoj osi.² Namjesto toga na

¹Sliku ostataka i sumaran pogled na povijest samostana daje Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj* III, Split, 1965, 209 i d.

²S takvom je koncepcijom dosada najbolji prikaz najstarije povijesti samostana napisao Ivan Krstitelj TKALČIĆ, Cistercitski samostan u Topuskom, *Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva* NS II/1896-7.

obzoru interesa pojavljuje se skup problema, pojava i procesa, svaki sa svojim zasebnim vremenom trajanja, vremenom koje se rijetko poklapa s onakvim kronološkim ograničenjem kakvo je postavljeno u naslovu.³

Uspostava komendatornoga režima uprave nad opatijom i njezinim posjedima značila je, po svojim ukupnim posljedicama, prijelom u životu cistercitskoga samostana, i to takav prijelom koji zaslužuje da se upravo tu postavi cezura. Naime, do trenutka pojave prvog komendatora opatija je u širem društvenom okruženju obnašala, prije svega, funkciju vjerske institucije, te je, bar teorijski, sve ono što se događalo u njoj i oko nje bilo u bogoslužnoj funkciji. Na pojavnoj se razini takvo usmjerenje očitivalo već i u činjenici da je opatijom upravljao opat-redovnik. Sve, ostale funkcije što ih je redovnička zajednica obnašala u širem društvenom kontekstu bile su drugotne i izvedene iz one prve, kultne. Međutim, s dolaskom komendatornoga ravnatelja stvari su se stubokom izmijenile i to ne tako radikalno s prvim, koji se pojavljuje u jednoj ispravi iz 1408.,⁴ koliko nakon uvođenja stalnog komendatornog režima 1467.⁵ No, već okolnosti u kojima se spominje prvi neredovnički ravnatelj, srebrenički biskup Toma, koji svoju funkciju obnaša u doba kada u Topuskom sjedi splitski herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić, feudalni velikaš koji je u tom trenutku gospodar i u udaljenom biskupovu sjedištu, Srebrenici, bjelodano pućuju na zaključak da Tomin uspon na mjesto opata nije bio motiviran probitkom same opatije. Dakako, historičar se u susretu s takvom situacijom u kakvoj se tada našla kraljevska zaklada u Topuskom, mora zapitati što se to desilo, odnosno kroz kakve je sve mijene prošla opatija i njeno šire društveno okruženje u ona dva stoljeća od utemeljenja cistercitske samostanske zajednice, pa da jedan takav spomenik »kraljevskoj veličini« dospije u položaj u kojem mu temeljna funkcija postaje namicanje sredstva za život biskupa udaljenoga bosanskog rudarskog središta Srebrenice.

U potrazi za odgovorom valja krenuti od utemeljenja opatije, od godine 1205. kada je novookrunjeni kralj Andrija doveo cistercite iz Clairvauxa i odlučio ih smjestiti na vlastelinstvo koje je do skora sam držao, naime vlastelinstvo hrvatskoga hercega u gorskoj županiji.⁶ Svoje nabožne namjere kralj je eksplicirao u fundacionalnoj ispravi opatije, što ju je njegova kancelarija ispostavila 29. svibnja 1211. U to je vrijeme gradnja samostana bila dovedena do one točke kada su se u njega mogli naseliti redovnici koji će tu služiti Bogu u kraljevo ime i time mu omogućiti da slijedi primjer svojih predšasnika, koji su također podizali kultne spomenike što su proslavljali »ime božje« i »kraljevsku veličinu«, odnosno da iskaže svoj »zavjet pobožnosti« usmjerene ka liku »majke božje, djevice Marije«.⁷ Da bi se njegova »kuća u Toplici«, kako će opatiju nazvati u jednom dokumentu nastalom oko 1213.,⁸ imala od čega izdržavati, kralj se odlučio priskrbiti doličan »miraz«, podrobno popisano u već spominjanoj fundacionoj ispravi.

Započevši 1205. život u kraljevskoj zakladi, cisterciti su se usporedo s gradnjom samostana bavili i organizacijom svoje zajednice sukladno normama koje je određivao njihov red, pa je već do 1211., odnosno do trenutka kada je pravljen popis »miraza« za fundacionu ispravu, bila u Bročini uspostavljena

³Takvu je koncepciju, da bi pojasnio uzroke pobune seljaka na posjedima opatije sredinom XVI. st., bio prisiljen rabiti Josip ADAMČEK, Nemiri na posjedima topuske opatije sredinom XVI. stoljeća, *Historijski zbornik XXI-XXII/1968-69*, 286 i d.

⁴Mladen ANČIĆ, Pet dokumenata za povijest istočnojadranskog zaleda na početku XV stoljeća, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH 29/1989*, 165, 15. veljače 1408.

⁵OSTOJIĆ, o.c.

⁶Tadija SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije III/1905*, 54-5.

⁷Isto, 103.

⁸Isto, 124.

i prva *grangia*, zajednica redovnika-laika (*conversa*) koji su »služili bogu« ponajprije manualnim radom u poljodjelstvu.⁹ Čini se kako su se i inače cisterciti u Topuskom do izdavanja fundacione isprave i neposredno nakon toga ponašali upravo onako kako im je nalogala njihova regula, što je, međutim, izazvalo cijeli niz nesporazuma s podložnicima i susjedima. Ti su nesporazumi s novom zajednicom eskalirali u tolikoj mjeri da, najvjerojatnije zbog njih, opat nije mogao 1213. biti nazočan generalnom kapitulu reda,¹⁰ pa su na kraju doveli i do toga da se iste 1213. opat morao potužiti samome kralju. Ponukan, dakle, tim pritužbama, kralj je izravno intervenirao u stvari odnosa redovničke zajednice s jedne, i njenih feudalnih podložnika i susjeda s druge strane. Taj je kraljevski akt registriran jednom velikom ispravom, koja je zapravo trebala poslužiti kao nadopuna i pojašnjenje fundacionoj ispravi iz 1211., a potom i cijelom skupinom naloga otposlanih iz kraljevske kancelarije, koji su detaljnije razrađivali istu materiju. I upravo je ovom prigodom redovnička zajednica po prvi puta i na velika vrata ušla u društveni život svoga okruženja ne više samo u svojoj temeljnoj, kulturnoj funkciji, već i kao aktivni čimbenik, odnosno kao feudalni veleposjednik.

O promjenama što ih je u sferi gospodarskih i društvenih odnosa nametala zamjena »klasičnog« feudalnog gospodara, kakav je bio hrvatski herceg, redovničkom zajednicom bit će još riječi, no u ovom je trenutku od posebnoga interesa vidjeti kako sačuvani izvori registriraju reakcije donedavnih hercegovih podložnika na uvođenje navada tipičnih za cistercitsku organizaciju života. Sam kralj je 1211. predviđao kako organizacija posjeda kakva je nasljeđena iz vremena hercegovine uprave možda neće odgovarati novostvorenim uvjetima, pa se stoga među klauzulama koje su regulirale obveze podložnika našla i ona po kojoj je opat imao pravo mijenjati te obveze, pazeći pri tomu na to da njihova ukupna suma, dakle sve ono što se tražilo od podložnika, ne pređe ono što je normirano u fundacionoj ispravi.¹¹ Jedna od takvih promjena stajala je u svezi s već spomenutim *grangiam* laika-redovnika, ili još preciznije s cistercitskim inzistiranjem na manualnom radu kao obliku »služenja bogu«, pri čemu se gubila potreba za korištenjem radne snage podložnika kod obrade alodijalnih zemljišta. Na ta zemljišta koja je feudalni vlasnik obrađivao u vlastitoj režiji podložničkom radnom snagom, odnosno tlakom, odnosila se uredba iz fundacione isprave u kojoj je naznačeno kako su »satnici sa sebi podložnima« dužni »svoju službu vjerno izvršavati, i to u sjetvi, žetvi i spremanju svih crkvenih usjeva«. ¹² No, 1213. te urede više nije bilo, a u jednome od spomenutih kraljevskih naloga izričkom se navodi kako su podložnici topuske crkve dužni triput godišnje »sa svojim kolima« služiti po opatovoj naredbi, a k tomu su još dužni tri dana godišnje osobno raditi.¹³ Iz toga bi se, uz stanovitu dozu rezerve, ipak moglo zaključiti kako je do 1213. sav korpus alodijalnih zemalja pretvoren u *grangie*, usljed čega se gubila potreba za klasičnom tlakom, ali su se pojavljivali drugi problemi kojih dotada nije bilo.

Bitno je istaknuti da se kraljevim intervencijama uspostavio novi poredak, koji je popunio vakuum nastao povlačenjem hercega kao feudalnog gospodara s onih posjeda koji su odstupljeni opatiji. Susjedi i podložnici, koji su

⁹Isto, 104, 1211: »terra de Brochina cum appendiciis suis, ubi sita est prima *grangia* de Toplica«. O samoj instituciji *grangie* usp. OSTOJIC, o.c. 205.

¹⁰OSTOJIC, o.c. 210.

¹¹*Diplomatički zbornik* III, 105.

¹²Isto, 105.

¹³Isto, 124: »jobagionibus ... mandamus ... quatenus tribus vicibus per annum cum curribus vestris ad preceptum abbatis ... serviat, et item tribus diebus per annum propria persona laboretis«.

očigledno nestanak hercegove uprave nad posjedima shvatili kao mogućnost proširenja na račun teritorija koje više nije čuvao autoritet herceške vlasti, odnosno kao mogućnost oslobađanja određenih tereta koje je nametala feudalna podložnost, bili su sada uvjereni da iza opata, kao novoga gospodara, stoji autoritet kraljevske vlasti. Drugim riječima, sama kulturna funkcija opatije nije bila dostatna za zaštitu zajednice od društvenog okoliša, te je vladar morao jasno i učinkovito pokazati kako se doista radi o novome i punopravnom feudalnom vlasniku. Dakako, to nije značilo da će prestati pokušaji presizanja u opatijske posjede, pa će tako opatija tijekom cijeloga razdoblja koje je ovdje predmet razglabanja voditi brojne parnice sa susjedima. No, čini se da je pri tome nemalu ulogu igrao i odnos pojedinih opata spram svjetovnoga okruženja, zapravo njihova energičnost u obrani interesa svoje zajednice. Međutim, odnos »kraljevske zaštite«, kakav je uspostavljen u doba vladavine utemeljitelja opatije, kralja Andrije II., potrajat će do duboko u XIII. st., praktički sve do kraja vladavine kralja Bele IV. Budući da je ovaj i sam, slijedeći tradiciju svojih preda, utemeljio jednu cistercitsku opatiju, onu koja se nazivala *Belae Fons*, i oko koje će nakon preseljenja nastati Petrovaradin, na obali Dunava, posve je razumljivo što je do kraja štitiio interese zaklade svoga oca, kako to ilustrira primjer gradnje tornja na mjestu današnjeg Bihaća i podjeljivanja posjeda Kralja za njegovo izdržavanje.¹⁴

No, kako se već i sam kralj Andrija II. sve rjeđe bavio stvarima opatije, a »kraljevska zaštita« postajala tek posljednje utočište u trenucima kada su vitalni interesi zajednice bili ugroženi, tako su u životu cistercita okupljenih u Topuskom sve značajniju ulogu počeli igrati feudalni velikaši iz bližega ili daljeg susjedstva. Odnos koji se na ovaj način uspostavljao nije bio ni izdaleka tako jednostavan kao onaj koji je postojao između redovničke zajednice i kralja kao njena zaštitnika. Dok je sustav »kraljevske zaštite« funkcionirao kako treba, opatija nije imala prijekne potrebe nastupati u odnosima s feudalnim velikašem kao pretjerano zainteresirana strana i praviti stanovite koncesije. S druge strane, velikaš je u tom odnosu nedvojbeno nalazio mogućnost iskazivanja iskrene pobožnosti, tim prije što je to još uvijek doba jake stege i uzoritog života redovnika i zajednice,¹⁵ ali je istodobno mogao tražiti i računati i na zagovor i autoritet opata kod kraljevske vlasti. Zacijelo najupečatljiviji primjer velikaške pobožnosti artikulirane kroz odnos spram cistercita pruža Ivan, sin Jaroslava Okičkog, čije veze s topuskom opatijom tek nuzgredno bilježi isprava o pomirbi opatije i sinova stanovitog Hrinka, između kojih se vodila parnica oko granica posjeda Jarovel i Pounje. Naime, kod sklapanja te pomirbe 1270. opatiju je zastupao upravo Ivan Jaroslavljev,¹⁶ isti onaj koji će nešto kasnije oduševljenje životom i pobožnošću cistercita iskazati poklonima cistercitskom samostanu u Zagrebu i pokušajem da na svojim posjedima utemelji posebnu opatiju.¹⁷ Da li je i kakvih još veza Ivan imao s topuskom opatijom, sačuvani izvori ne bilježe, no njegovo kasnije ponašanje kao da uklanja svaku dvojbu i bjelodano ukazuje da je on s cistercitima održavao prisne kontakte.

¹⁴Za opatiju *Belae Fons* usp. OSTOJIĆ, o.c. 235 i d. O izgradnji tornja na unskome otoku sv. Ladislava (kako je prvotno nazivan današnji Bihać) i darivanju posjeda Kralje 1260. usp. Mladen ANČIĆ, *Bihać - slobodna kraljevska varoš, Istorijski zbornik 4/1983* (Banja Luka), 131.

¹⁵Da je tomu doista bilo tako svjedoči nalog pape Klementa IV. zadarskome nadbiskupu Laurenciju da zbog lošega stanja kako duhovnih tako i svjetovnih prilika u tkonskome samostanu ss. Kuzme i Damjana, taj samostan reformira sukladno cistercitskoj reguli i podloži ga topuskoj opatiji - *Diplomatički zbornik V/1907*, 469, 13. lipnja 1268.

¹⁶*Diplomatički zbornik V*, 543-4, 14. svibnja 1270.

¹⁷O nadarbinama i zkladama Ivana, sina Jaroslava Okičkog, usp. OSTOJIĆ, o.c. 229 i d.

No, već u doba kada je Ivan Jaroslavljev podjeljivao svoje nadarbine i pokušavao utemeljiti novu opatiju sv. Helene u Samoboru, potkraj osmog desetljeća XIII. st., topuska je opatija počela postupno gubiti prvotni sjaj kraljevske zaklade. Da stvari ni u samome samostanu nisu stajale ponajbolje jasno proizlazi već iz činjenice da je generalni kapitul reda 1282. opata Mateja proglasio »samozvanim«, pri čemu se navodilo kako se legitimni opat odrekao uprave pod prijetnjom smrću. K tomu je, sa istoga mjesta, zahtijevano uklanjanje samozvanoga opata i traženo da se uprava nad samostanom povjeri legitimnom opatu.¹⁸ S druge strane, erozija kraljevske vlasti pod Ladislavom Kumancem, a potom i dinastički rat što je otpočeo nakon dolaska na vlast Andrije Mlečanina, zacijelo su utjecali na položaj samostana, kojemu su, doduše, oba spomenuta kralja potvrdila ranije povlastice,¹⁹ no, stvarnu pomoć i zaštitu s te strane, u situaciji kakva je tada vladala u kraljevstvu, teško se uopće moglo i očekivati.

Stoga nije čudo da se upravo u to doba opatija sve tješnje povezuje s jednom od najmoćnijih velikaških obitelji u Slavoniji toga doba, Babonićima. Do tog povezivanja došlo je već i zbog činjenice da je obitelj, po svemu sudeći, vukla podrijetlo od onih šest goričkih plemena koja je kralj Andrija još u fundacionalnoj ispravi iz 1211. izuzeo ispod opatove vlasti i ostavio pod svojom izravnom jurisdikcijom. Uspon nasljednika Stjepana Goričkog, prvotno dubičkoga župana, po hijerarhijskoj društvenoj ljestvici do banske časti i ogromnih posjeda, nije predmet rasprave u ovoj prigodi,²⁰ te ovdje valja samo naglasiti kako još za njegova i života njegovih nasljednika, sredinom XIII. st., postoje već čvrste veze između Babonića i topuskih cistercita. Tako opatija, odnosno redovnički kapitul prema slovu isprave, još 1243. figurira kao svjedok na ugovoru što su ga primorski ban Stjepan i njegov brat Babonig sklopili sa Senjanima. Nakon više od dvadeset godina, 1266., topuski je opat Matej nazočan, zajedno s kninskim biskupom i templarskim komendatorom Gore, u trenutku kada Babonigovi sinovi sklapaju sporazum s banom Rolandom o zamjeni nekih posjeda.²¹ No, čini se ipak da upravo oni trenuci kada se Babonići najtješnje povezuju s opatijom i gotovo preuzimaju pokroviteljstvo nad njom ostaju nezabilježeni u sačuvanim dokumentima. Naime, nakon što se 1278. topuski opat našao među pomirbenim sucima koje je kralj Ladislav delegirao da izglade sukob između Babonića i Gisingovaca, kojom su prigodom talci, zarobljeni sinovi banova Nikole i Aleksandra bili predani na čuvanje topuskom opatu, zagrebačkom biskupu i palatinu Matiji,²² nema sve do 1301. nikakvih vijesti o vezama opatije i velikaške obitelji.

Do 1301., međutim, ban Stjepan je već podigao u opatijskoj crkvi posebni oltar sv. Križa, kojemu je te godine kao posebnu nadarbinu predao posjed Svinicu, a slijedeće, 1302., i drugi posjed, na granici opatijske *grangie* u Bročini.²³ Uzme li se pri tome u obzir pretpostavka što ju iznosi Lj. Karaman, naime da veličanstvena gotička crkva topuskoga samostana nije

¹⁸OŠTOJIĆ, o.c. 212.

¹⁹Diplomatički zbornik VI/1908, 393-4, 22. kolovoza 1281.; Diplomatički zbornik VII/1909, 221, 26. veljače 1296.

²⁰Za »šest plemena« i njihov status usp. TRALČIĆ, o.c. 116 i d. Za Baboniće je još i danas vrijedna raspra Ljudevit THALLOČZY, Historička istraživanja o plemenu Goričkih i Vodičkih knezova, *Glasnik zemaljskog muzeja u BiH* IX/1897, mada se tome tekstu može mnogošta i dodati i zamjeriti.

²¹Ugovor iz 1243. u THALLOČZY, o.c. 334-6. Sporazum Babonegovih sinova i bana Rolanda u *Diplomatički zbornik* V, 386-8, 6. srpnja 1266.

²²Diplomatički zbornik VI/1908, 261-6, 6. studenoga 1278.

²³Diplomatički zbornik VIII/1910, 11-3, 1. lipnja 1301.; 26-7, 30. svibnja 1302.

građena u vrijeme njegova nastanka već u XIII i XIV st.,²⁴ onda je posve jasno da je opatija u vrijeme toga velikog pothvata mogla tražiti i naći pomoći ponajprije upravo kod bana Stjepana Babonića. Oltar sv. Križa, po svemu sudeći podignut u kapeli sv. Nikole, imao je status obiteljske zaklade, pa je upravo tu 1313. i 1314. obavljena podjela posjeda između braće bana Stjepana i njegovih sinova.²⁵ Kao nekad Ivan Jaroslavljev, tako su i Babonići početkom XIV. st. pobožnost osobito rado iskazivali odnosom prema cistercicitima, i to ne samo onima što su obitavali u Topuskom, smatrajući, kako je to navedeno u jednom dokumentu kojim je registrirana nadarbina kostanjevačkim cistercicitima, da je između svih vrlina upravo podjeljivanje nadarbina ona koja je najvrednija hvale i koja na božjem sudu ljudsku dušu predstavlja u najboljem svjetlu.²⁶ No, osim što su, poput kraljeva i banova bili ugošćivani u opatiji, Babonići su tražili i opipljivije znakove naklonosti od strane redovničke zajednice, odnosno njihove nadarbine, bar kako se čini, nisu bile bezuvjetne kao one kraljevske.

O tomu se ne može govoriti sa sigurnošću budući da je mnoštvo dokumenata i samostanskih spisa propalo u dva požara i jednoj velikoj pohari, o kojima će još biti riječi, ali primjer već spomenutoga posjeda Svinica upozorava na oprez. Naime, 29. svibnja 1323. topuski opat Jakov i njegovi redovnici izdali su ispravu kojom se registrira podjeljivanje posjeda Svinjarjevo (Siuinargeva) Ivanu, sinu bana Stjepana Babonića, da ga uživa kao *predij* i s njega godišnje o Martinju samostanu isplaćuje jednu marku »dobrih zagrebačkih dinara«.²⁷ Pri tomu nije baš jasno je li ovo Svinjarjevo identično sa Svinicom koju je 1301. podario ban Stjepan, ili se pak radi o drugom posjedu, u prilog čemu govori i njegovo drugo ime, »Chechno«, kao i činjenica da ga je prije podjeljivanja Ivanu Baboniću uživao stanoviti »Siuiinar«. S druge strane činjenica da je u prosincu 1323., nakon što se ban Ivan pobunio protiv kralja Karla Roberta, topuski opat Ivan tražio u kralja da mu ovjeri darovnicu za posjed smješten između opatijske *grangie* u Bročini i rijeke Maje, dakle onu nadarbinu što ju je ban Stjepan još 1302. priložio za »svoj« oltar sv. Križa,²⁸ kao da govori o opatovu strahu da bi samostan mogao izgubiti posjed ako bi po kraljevskome nalogu došlo do plijenidbe posjeda Babonića. Ostaje, dakle, nejasno jesu li Babonići svoje nadarbine samostanu predavali bezuvjetno, kako je naznačeno u ispravi iz 1302., u kojoj jedna klauzula izrijeком oduzima banu Stjepanu i njegovim nasljednicima svaku jurisdikciju nad predatim posjedom,²⁹ ili su, pak, svoje posjede ustupali samostanu da bi ih odmah potom od njega dobili kao *predije* s kojih su onda godišnje opatiji isplaćivali stanovitu nadoknadu. Bilo kako bilo, ostaje činjenica da je erozija kraljevske vlasti prisiljavala samostan na potragu za zaštitnicima među lokalnim velikašima, pri čemu je to nedvojbeno unosilo i promjene u kulturnoj praksi. Naime, takva je situacija sada nalagala posvećivanje pozornosti ne samo molitvama za duše kraljevskih utemeljitelja, već i za nove zaštitnike, što se najjasnije zrcali u već na-

²⁴Ljubo KARAMAN, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik* I/1948, 120 i d.

²⁵*Diplomatički zbornik* VIII, 335-6, 8. lipnja 1313.: »ad arbitrandum seu ordinandum consedimus in eadem capella sancti Nicolai«; 359-361, 12. svibnja 1314.

²⁶*Diplomatički zbornik* IX/1911, 30, 22. rujna 1321.: »licet alie virtutes coram deo et hominibus commendentur laudabilis tamen elemosine commendentur, que peccatorum sordes abluunt, et animas divino conspectui representant«.

²⁷Isto, 121-2.

²⁸Isto, 166-7, 31. prosinca 1323.

²⁹*Diplomatički zbornik* VIII, 26.: »ita, quod nec heredes nostri uel successores seu cognati aut propinqui aliquam iurisdictionem habere debeant in possessione supradicta«.

glašenju činjenici kako su Babonići dobili »svoj« oltar u novoj samostanskoj crkvi.

No, čini se da je u drugoj polovici XIII. st. opatiju tištio još jedan krupan problem vezan uz njenu kultnu funkciju, odnosno uz prvotne ideale cistercijske pobožnosti. Dok su u početku posjedi opatije, sukladno reguli reda, organizirani u *grangie* na kojima su obitavali i radili redovnici-laici, *conversi*, u drugoj polovici XIII st. u tom pogledu dolazi do promjene. Naime, iako se u darovnici kralja Bele IV. za Otok sv. Ladislava/Bihać iz 1260. govori o tom kako će tu biti stvorena nova cistercijska *grangia*,³⁰ ipak se iz suvremenih izvora jasno daje razabrati kako u ovo doba znatno opada interes za dolazak novih *conversa* koji bi svojim manualnim radom, u organizacijskoj formi *grangie*, »služili Bogu«. Upravo se iz toga razloga topuski opati sve češće počinju starati oko pronalaženja radne snage izvan kruga potencijalnih redovnika-laika, pa tako, primjerice, 1269. opat Matija kupuje dvanaest »nasljednih *serva* i *ancila*« od stanovitog Farkaša, sina Damjanova od plemena Klokoča, koji je istom prigodom opatiji ustupio »za spas svoje duše« još »dvanaest glava *serva* i *ancila*«. ³¹ Nedostatak radne snage i načine na koji je taj problem rješavan zrcali i sporazum što ga je isti opat sklopio s bihaćkom općinom, odnosno njezinim načelnikom, dvije godine kasnije, 1271., kojim su se obje strane obvezale kako ubuduće neće preuzimati podložnike druge strane.³² Sličan su sporazum topuski cisterciti sklopili oko 1300. i s templarima,³³ koji su imali svoj samostan u Gori, a čini se kako su upravo početkom XIV. st. *grangie* definitivno ostale bez radne snage *conversa*. To se, naime, daje zaključiti iz činjenice što se kao kupac novih *serva* za račun opatije pojavljuje upravo njezin *celerarius*, osoba koja je u početku djelovanja reda u nutarnjoj hijerarhiji svake redovničke zajednice bila zadužena za koordiniranje života i rada *grangia*.³⁴

Sve je to pouzdan znak da se opatija postupno pretvarala u klasičnoga feudalnog zemljoposjednika, kojemu je jedna od temeljnih zadaća osigurati na svome posjedu dostatan broj radnika kako mu zemlja ne bi ostajala neiskorištenom. Ukorak s tim mijenjala se i organizacijska struktura cijeloga posjeda. Tijekom XIV. st. još uvijek će se spominjati *grangie* na opatijskom posjedu, ali u kontekstu iz kojega nije razvidno jesu li one i u kojoj mjeri još uvijek aktivne kao gospodarske jedinice. S druge strane, stvarno prvenstvo organizacijskog oblika preuzima *predij/predium*, nasljedno vazalno dobro što ga opatija povjerava na uživanje bilo domaćim ljudima bilo uglednijim plemićima iz bližega ili daljeg susjedstva. *Predij*, kao nekad i *grangia*, funkcionira kao samostalno vlastelinstvo, no njega, međutim, sada obrađuju obični kmetovi, a prihod što se ubire dijeli se u određenom srazmjeru između opatije i predijalca. Ovaj drugi u stvarnosti obnaša funkciju vlastelina, bez obzira na svoj društveni status, koji ne mora biti plemićki.³⁵

Sve je ovo, dakako, značilo poveliku nedosljednost u pridržavanju regule reda, pojavu bez koje je, inače, srednjovjekovno redovništvo gotovo nezami-

³⁰Diplomatički zbornik V, 156, 26. veljače 1260.: »in qua (terra - op. aukt.) sibi *grangiam faciant*«.

³¹Isto, 520.

³²Mladen ANČIĆ, Bihaćki kraj od 1262. do početka XV. stoljeća, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH*, XXV/1985, 212.

³³Diplomatički zbornik VII, 417.

³⁴Diplomatički zbornik VIII, 198, 10. kolovoza 1308. »Johannes cellerarius, pro religioso viro patre Nicolao nunc abbate Toplicensis monasterii ac conuentu eiusdem« kupuje od stanovitih plemića iz Sane tri njihova »*serva*«. O ulozi što ju je *celerarius* imao u organizaciji samostanskog života usp. OSTOJIĆ, o.c. 201.

³⁵Usp. ADAMČEK, o.c. 286 i d. Postanak predija i njihov odnos spram »plemićkih općina«, koje ADAMČEK jasno distingvira bit će predmetom posebne studije o gospodarskom i društvenom životu opatije.

slivo, no, k tomu su slijedile i druge nevolje, poput požara koji je opatiju zahvatio u veljači 1342. nakon udara groma,³⁶ kako je zapisano u bilješki na jedinom kodeksu što je do danas sačuvan iz, vjerojatno, vrlo bogate samostanske knjižnice. Požar iz 1342. bio je, međutim, tek najava nevolja što će se sredinom XIV st. sručiti na opatiju, a koje sačuvani dokumenti registriraju tek u naznakama. Točno 10 godina nakon požara, u ožujku 1352., uspio je opat Guillermus sanirati pobunu stanovnika trga u Topuskom, pobunu koja je dugo trajala i za koje su samostanu nanešene »mnoge štete«, pa je čak bio ubijen i opatijski *celerarij*, brat Ivan. Uzroci pobune svode se, u jedinom dokumentu koji o njoj govori,³⁷ na tvrdnju o želji žitelja topuskog trga da podpadnu »ad dominium domini tocius Sclavonie bani«, dakle na nastojanje da se trg izuzme iz jurisdikcije opata i podvede pod bansku jurisdikciju. Odmah nakon saniranja pobune u Topuskom došlo je do nereda i u samoj redovničkoj zajednici, pa se, kao i 1282., opet spominje »samozvani« opat kojega mora svrgavati središnja uprava reda. Sređivanje stanja u opatiji okončano je intervencijom kralja Ludovika, koji je u prosincu 1354. izdao ispravu u kojoj se tek ukratko prepričava kronologija zbivanja.³⁸ Sukladno onomu što se čita u kraljevskoj ispravi prvo je došlo do zbacivanja legitimnoga opata, već spominjanog Guillerma, a potom do instaliranja »samozvanca« Sifrida, koji je odmah počeo »rasipati« opatijska dobra. Takvo je stanje, prema navodima kraljevske isprave, dovelo do uplitanja središnje uprave reda, Sifridova svrgavanja i zatvaranja, da bi na kraju središnja uprava, uz privolu kralja Ludovika, reinstalirala legitimnoga opata Guillerma. Konačno, kralj je istom ispravom pozvao svoje podanike da opatiji vrate one posjede koje je razdijelio »samozvanac« Sifrid. Dakako, vrlo je teško na temelju ovako škrtih i nuzgrednih vijesti prosuditi u kojoj mjeri ovakav prikaz odgovara stvarnome tijeku događaja, no ostaje činjenica da je kraljev apel za vraćanje zemalja koje je razdijelio Sifrid imao stanovitih efekata, iz čega bi se moglo zaključiti da navodi Ludovikove isprave nisu bili daleko od istine. Naime, već u siječnju slijedeće, 1354., godine izdao je zagrebački kaptol ispravu kojom se opatiji registrira vraćanje posjeda podijeljenih za Sifridove uprave.³⁹ No, iza ovih nepovezanih ulomaka što u formi pisane riječi registriraju gibanja u nekad sjajnoj zakladi kralja Andrije, daje se naslutiti kako se život redovničke zajednice sve više udaljavao od prvotnih ideala cistercijske regule i sve manje bio usmjeren k obavljanju »službe Bogu« kako je to nekad odredio utemeljitelj, a namjesto toga se okretao nastojanjima na stjecanju i održanju kontrole nad ogromnim posjedima što su svojedobno namaknuti iz nabožnih pobuda.

Usmjeri li se međutim pogled još jednom na kronologiju svega onoga što se iza samostanskih zidina događalo početkom šestog desetljeća XIV. st. stvari će izgledati mnogo jasnije. Naime, iz jedne kasnije priznanice opata Guillerma jasno proizlazi da je još u veljači 1351. dužnost opata obnašao brat Ivan,⁴⁰ kojega je naslijedio »legitimni« opat Guillermus, prvi put spomenut u ožujku 1352., kada je smirena pobuna stanovnika topuskog trga. Guillerma smjenjuje »samozvanac« Sifrid, optužen za »rasipanje« opatijskih dobara, i svrgnut prije prosinca 1354. Već spominjani dokument o vraćanju

³⁶TKALČIĆ, o.c. 123, bilj. 8.

³⁷Sve informacije o pobuni crpu se iz pomirbene isprave zagrebačkoga kaptola od 12. ožujka 1352., objavljene u *Diplomatički zbornik* XII/1914, 81-3.

³⁸Diplomatički zbornik XII, 263, 9. prosinca 1354.

³⁹Isto, 266, 26. siječnja 1355.

⁴⁰Isto, 563, 13. travnja 1359. U priznanici se, a riječ je o upravo takvu dokumentu, navodi kako je još 26. veljače 1351. tadašnji opat Ivan položio kod ostrožackoga građanina Markulina i Dujma Babonića depozit u visini 357 zlatnih florina.

posjeda koje je podijelio Sifrid jasno upućuje na zaključak kako sve ovo nije moglo proći bez miješanja vanjskih čimbenika i ujedno otkriva razmjere erozije cistercitskih redovničkih ideala. Riječ je, zapravo, o tomu da se iz rečenog dokumenta saznaje kako je opat Sifrid podijelio dva opatijska posjeda stanovitom Ladislavu, sinu Teutušovu, iz Bline, te mu, uz to, navodno založio jednu *grangiu* za 40 dukata, pri čemu olako Ladislavljevo pristajanje na »oprost« toga duga dovodi u sumnju stvarno postojanje takve posudbe. No, bez obzira na to da li je posudba 40 dukata doista postojala, predaja *grangie* ostaje kao bitna činjenica, koja jasno ilustrira gubitak elana topuskih cistercita, koji su upravo svojim radom u poljodjelstvu, na *grangiam*a, trebali »služiti Bogu«.

S druge strane, uplitanje Ladislava Teutušova i njegova veza sa »samozvancem« Sifridom pružaju historičaru zgodnu priliku, budući da se o Ladislavu dosta toga može saznati iz sačuvanih dokumenata, da se više zabavi ovim likom, ne bi li tim neizravnim načinom i usporedbom dobijenih rezultata s onim što se zna o nekadašnjim »prijateljima i zaštitnicima« opatijske utvrdio u kakvu je vanjskom okruženju opatija živjela sredinom XIV. st. Na svu sreću, dobar dio obiteljskih spisa blinskoga plemića sačuvan je u arhivu grofova Zichy, te danas nije teško, bar u glavnim obrisima, ocrtati ono što bi ovdje moglo biti zanimljivo. Ladislavljev otac, magister Teutuš, sin Emerika iz Bečeja, još je 1333. zamjenom dobio kraljevski posjed Moysa u baranjskoj županiji, a 1344., sada kao »magister kraljevskih ključara, boršovski župan i kaštelan Leve i starog Budima«, došao je banskim i kraljevskim darovnicama do 3 ošastna posjeda u blinskome distriktu.⁴¹ Njegovi su posjedi 1352. bili izuzeti ispod sudbene ovlasti bana »cijele Slavonije«,⁴² a 3 godine kasnije na sceni se pojavljuje njegov sin Ladislav, kojega iste te, 1355., jedan dokument označuje kao »župana/comesa« Bline.⁴³

Ladislav je do 1360. uspio »na nekom brdu« negdje u trokutu između Siska, Topuskog i Petrinje, izgraditi za sebe novi *dvor/curiu*, koji je te godine porušen i spaljen u napadu što su ga izveli kaštelani zagrebačkog biskupa iz Hrastovice, stanovnici slobodne varoši Petrinje, plemići iz Bornovca, činovnik i podložnici zagrebačkog kaptola s posjeda Sisak te podložnici Ivana, sina Ivanovog.⁴⁴ Ladislav i inače nikako nije bio u dobrim odnošajima sa susjedima, s kojima je vodio bezbroj parnica radi posjeda i granica, pri čemu se iz sačuvanih dokumenata daje jasno naslutiti kako je uživao naklonost banske i kraljevske vlasti, koje su ga na svaki način nastojale zaštititi. Da je Ladislav bio u dobrim odnosima s kraljevskim dvorom može se zaključiti već iz dokumenta kojim se registrira vraćanje posjeda topuskoj opatiji, i to upravo onih posjeda koje je dobio za Sifridove uprave. Tu se naime navodi da se opat Guillermus slaže s tim da Ladislav preuzme *predij* Kultić, koji je u tom trenutku držala hercežica Margerita, i to ukoliko magister Ladislav svojim trudom i troškom u nje uspije ishoditi prepuštanje toga *predija*.⁴⁵ Kao pouzdan kraljev vitez, magister je Ladislav pratio kralja 1371. na pohodu u Dalmaciju, te su iz toga razloga sva njegova sudbena ročišta bila odgođena kraljevskom naredbom, izdatom najvjerojatnije u samoj

⁴¹Diplomatički zbornik X. 111-2, 3. srpnja 1333.; *Diplomatički zbornik* XI/1913, 155, 9. rujna 1344.; 158-9, 30. rujna 1344.. Teutuševo se ime, inače, u gotovo svakome dokumentu piše na drugačiji način (Teuteus, Teutos, Tuteus itd.).

⁴²Diplomatički zbornik XII, 66-7, 28. siječnja 1352.

⁴³Isto, 303, 24. kolovoza 1355.: »magister Ladislaus filius Teutos comes de Blyna«.

⁴⁴Rezultati istrage što ju je povodom toga napadaja proveo sanski župan, zajedno s Ladislavljevom tužbom, pripočeni su u dokumentu objavljenom u *Diplomatički zbornik* XIII/1915, 2-6, 5 siječnja i 10. veljače 1360.

⁴⁵Diplomatički zbornik XII, 266, 26. siječnja 1355.

Blini, kako to proizlazi iz činjenice da je 7 dana nakon izdavanja toga dokumenta kralj Ludovik još uvijek boravio u Blini.⁴⁶

No, Ladislavljev status i odnos kraljevske i banske vlasti spram ovoga plemića najjasnije dolazi do izražaja u dugotrajnoj parnici što ju je vodio sa stanovitim Petrom, sinom Stjepana Varišinog, te Benediktom, Ivanom i Petrom, sinovima Andrije Varišinog, »de Scelch«, svojim susjedima. Iz mnoštva dokumenata koja se odnose na taj predmet proizlazi da su nevolje počele još 1371., kada je Ladislav oteo dokumente tičuće se dijela posjeda »in Scelch«, a sam taj dio posjeda protupravno koristio. Potom su slijedili brojni sukobi i nasilja što ih je Ladislav počinio po svojim vazalima iz Bline, pri čemu je vrlo znakovito da se njegovo ime pojavljuje u dokumentima o provedenim istragama samo u onim prigodama kada je naloge za istragu izdavao magister Juraj, protonotar i banov sudbeni zastupnik, dočim se u aktima banova i vicebanova uvijek spominju samo Ladislavljevi ljudi iz Bline.⁴⁷

Upravo takav kakvim ga ocrtavaju brojni dokumenti, Ladislav je bio i u odnosima s topuskom opatijom. U već često spominjanom aktu o vraćanju posjeda dobijenih od »samozvanoga« opata Sifirida, Ladislav je uspio ishoditi klauzulu kojom mu je obećano da će mu biti odstupljen *predij* Strezić, koji je tada držao stanoviti Ivan, zvani Kohanić, što se doista i desilo već sredinom kolovoza iste godine,⁴⁸ a opat Guillermus se obvezao da će Ladislavu predati svaki *predij* koji bi se oslobodio u blizini njegova posjeda Ribna. K tomu, Ladislav je držao i posjed Vusti Lonje (utok Lonje), koji se kao ribnjak spominje u fundacionoj ispravi kralja Andrije za topusku opatiju,⁴⁹ a kao *predij* je držao i posjed Srnovo, zbog kojega će između njega i opatije izbiti spor. Nalazeći se već pri kraju života, Ladislav je odbio opatu isplaćivati dužna podavanja s toga *predija*, pa je tadašnji opat Andrija, zajedno s kraljevskim i izaslanikom sudbenoga stola zagrebačke županije, te je-dnim od zagrebačkih kanonika, krenuo početkom 1393. preuzeti posjed i vratiti ga u »puno vlasništvo« svoje redovničke zajednice. Tom se postupku Ladislav odupro nasiljem preko svoga činovnika, stanovitog Emerika »de Gredey«, koji je, na čelu velike skupine oboružanih konjanika i pješaka pod ratničkim stijegom, došao iz Bline, te napao opata i njegovu komisiju. Tom je prigodom smrtno stradao kraljevski izaslanik, a opat i ostali su se spasili samo zahvaljujući bijegu. Cijeli se slučaj pretvorio u dugotrajnu parnicu, što ju je naslijedio Ladislavljev istoimeni sin, kojemu je kralj Sigismund još 1399. odgađao ročište poradi pohoda na Turke.⁵⁰

Kako se iz svega vidi, u sačuvanim dokumentima nema niti jedne riječi o aktima proizašlim iz nabožnih pobuda, o bilo kakvoj nabožnoj nadarbini ili nečemu sličnom želji nekadašnjeg bana Stjepana Babonića, koji je na razmeđu XIII. i XIV. st. dao izraditi kao obiteljsku zakladu oltar sv. Križa u velebnoj novopodignutoj crkvi topuske opatije. Na takve stvari se ne nailazi

⁴⁶Diplomatički zbornik XIV/1916, 313-4, 17. travnja 1371.; 324-5, 324-5, 24. travnja 1371.

⁴⁷O parbi rade slijedeći dokumenti: *Diplomatički zbornik* XV/1934, 161-2, 1. prosinca 1375.; 207-8, 7. svibnja 1376.; 253-4, 27. siječnja 1377.; 281-2, 9. svibnja 1377.; 316-7, 6. listopada 1377.; 374, 29. svibnja 1378.; 412-3, 12. studenoga 1378.; *Diplomatički zbornik* XVI/1978, 124-5, 3. listopada 1380. Tomaš, sin Andrijin iz Bline, koji se spominje u gornjim dokumentima, navodi se kao Ladislavljev činovnik još 1371. (*Diplomatički zbornik* XIV, 340, 8. svibnja 1371.

⁴⁸*Diplomatički zbornik* XII, 303, 24. kolovoza 1355.

⁴⁹TKALČIĆ, o.c. 111; *Diplomatički zbornik* XIII, 300, 14. kolovoza 1363.

⁵⁰Za parbu oko Srnova usp. dokumente u *Diplomatički zbornik* XVII/1981, 442-3, 27. lipnja 1392. (tu je pogrešno naznačena godina 1392. - da je u pitanju greška proizlazi već iz činjenice da u doba izdavanja toga dokumenta Ivan Frankopan još nije bio imenovan banom, kako to dokazuje Vjekoslav KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani* I, Zagreb 1901, 184-5; godinu 1393. daje i kronologija izložena u ispravi bana Nikole Gorjanskoga od 3. lipnja 1399.); *Diplomatički zbornik* XVIII/1991, 442, 27. svibnja 1399.; 445-453, 3. lipnja 1399.

ni kod drugih susjeda i utjecajnih feudalaca s kojima je opatija imala posla u drugoj polovici XIV. st., a kod kojih se ne iskazuje takva agresivnost kakvu dokumenti otkrivaju kod Ladislava Teutušovog. Kao primjer dovoljno je navesti turapoljskog plemića Ivana Ivanova iz Brezovice. On je pored svojih obiteljskih posjeda držao u Pokuplju *predije* kako topuske opatije tako i zagrebačkog kaptola i Ivanovaca, te pozajmljivao novac drugim opatijskim predijalcima, no u sačuvanim se dokumentima njegovo ime nikad ne dovodi u svezu s kulturnim funkcijama opatije.⁵¹ I premda je opatija još šezdesetih godina XIV. st. dobila opata iz matične kuće, Clairvauxa, već i sama činjenica da se taj opat, imenom Gvido, morao na papinskoj kuriji boriti protiv davno svrgnutog i zatvorenog »samozvanca« Sifrida,⁵² jasno ukazuje na to da ni naponi središnje uprave reda, koja je stajala nekad iza Guillermusa a sada gotovo sigurno i iza Gvida, nisu tako lako mogli dovesti do sređivanja stanja u topuskoj redovničkoj zajednici.

Na žalost, te pokušaje sređivanja stanja u opatiji, iza kojih je nedvojbeno stajala središnje uprava reda, sačuvani dokumenti registriraju samo ukoliko se odnose na njena posjedovna prava i veze s vanjskim svijetom, tako da se o eventualnom zavođenju reda unutar same redovničke zajednice teško bilo što može reći. Na koji su se način opati Guillermus i Gvido borili za sređivanje stanja najbolje može dočarati nekoliko primjera iz sačuvanih izvora. Prva velika akcija opata Guillerma, nakon uređenja neprilika što ih je izazvala kratkotrajna Sifridova uprava odnosi se na pokušaj »plemića« sa posjeda Radostić, Dolac i Sračice da se izmaknu opatovoj jurisdikciji i urade ono što su desetak godina ranije pokušali stanovnici topuskoga trga, tj. da se stave pod bansku jurisdikciju. Cijeli je posao oko uređenja odnosa između opatije i njenih »plemenitih« podložnika s ova 3 posjeda trajao skoro 3 godine i zabilježen je u desetak dokumenata,⁵³ koji, između ostaloga, pokazuju da se u sve to morao umiješati i sam kralj Ludovik. Početak spora nije moguće točnije datirati, a stvari su se počele registrirati sačuvanim pisanim dokumentima u trenutku kada je opat Guillermus izašao pred kralja u prosincu 1360., tužeći se kako ban na nekim njegovim posjedima ubire marturinu i svinjsku desetinu unatoč jasnim uredbama i privilegijama koje je samostanu podijelio njegov utemeljitelj, kralj Andrija. No, u jednom, nešto kasnijem, dokumentu bana Leustakija jasno stoji da je spor oko pobiranja tih podavanja još ranije, u studenome iste godine, bio izložen pred saborom slavonskoga plemstva u Zagrebu, te je tu bilo odlučeno sve riješiti nepristranom arbitražom. Iz formulacija u dvjema ispravama kojima se registrira pomirbeni arbitraž zagrebačkoga prepošta Jakova daje se, međutim, naslutiti da su i »plemići« s tri spomenuta posjeda svoje nastojanje na podređivanju banskoj jurisdikciji temeljili na nekim pisanim dokumentima, te tako ostaje nejasno kako je i kada uopće došlo do pokušaja izdvajanja ispod opatove jurisdikcije. Bilo kako bilo, izgledalo je da je pokušaj, nakon što je kralj u prosincu 1360. potvrdio uredbu zapisane u Andrijinoj fundacionoj

⁵¹ *Diplomatički zbornik* XI, 520-1, 27. ožujka 1349.; *Diplomatički zbornik* XII, 165-7, 18. svibnja 1353.; 200, 29. rujna 1353.; 463-4, 4. travnja 1358.; usp. također i sadržaj isprave navedene ovdje u bilj. 57.

⁵² OSTOJIC, o.c. 212. Pozivajući se u bilješci na arhivsku signaturu, auctor na ovome mjestu očigledno prepričava žalbu što ju je, po izlasku iz zatvora, na papinsku kuriju uputio ranije svrgnuti Sifrid. OSTOJIC u svome izlaganju, zapravo, prihvaća navode iz toga dokumenta što gaje svojedobno objavio THEINER, te Sifrida proglašava »zakonitim« a Gvidu iz Clairvauxa opatom »samozvancem«, pri čemu posve zanemaruje ono što o istom predmetu donosi isprava kralja Ludovika od 9. prosinca 1354. TKALCIC, o.c. 124 i 126, pak, citirajući THEINERA, posve jasno distingvira dvije faze Sifridove borbe za čast opata.

⁵³ *Diplomatički zbornik* XIII, 83-5, 25. prosinca 1360.; 122-6, 23. ožujka 1361.; 141-6, 16. svibnja 1361.; 257-9, 27. listopada 1362.; 260-2, 27. listopada 1362.; 269-271, 25. siječnja 1363. Usp. i nešto drugačiju verziju što ju na temelju istih ovih dokumenata izlaže TKALCIC, o.c. 125-6.

ispravi, okončan sklapanjem sporazuma između opata i rečenih »plemića« u ožujku 1361., a 2 mjeseca kasnije taj je sporazum potvrdio i ban Leustakije. No, sređivanje stanja na posjedima Radostić, Dolac i Sračice nije bilo time i okončano, jer je sada došlo na red sređivanje međusobnih odnošaja samih podložnika, koji su ovu prigodu i smjenu na čelu opatije, do koje je upravo tada došlo, pokušali iskoristiti da se ponovno uteknu banskoj jurisdikciji, što novi opat Gvido, dakako, nije dozvolio, pa je u listopadu 1362. zvanično razriješio i taj spor. Tada je, naime, zasjedao njegov sudbeni stol, koji je priznao pravo sudioništva u posjedima nekim pobočnim granama podložnika, koje su oni što su se svojedobno sporili s opatom isključili iz vlasništva. Postupak je okončan kada je zagrebački kaptol u siječnju 1363. izdao prijepise presuda donešenih pri zasjedanju opatijskog sudbenog stola, i ujedno primio prisega novopriznatih sudionika posjeda da će i oni obdržavati one obveze koje je opat ranije ugovorio sa svojim »plemenitim« podložnicima.

Novi se opat dosta energično nastavio skrbiti za opatijska prava i posjede, pa je u relativno kratkom roku uspio svojoj zajednici vratiti kuće što ih je ova nekad posjedovala u Senju te uspostaviti prvotne granice između opatijskog posjeda Strezić, kojega je jedan dio kao *predij* držao spominjani Ladislav Teutušev, i posjeda slobodne varoši Petrinje.⁵⁴ Čini se, k tomu, da upravo ovom opatu i njegovu trudu oko zaštite interesa opatije treba zahvaliti što se danas i ovoliko može znati o životu Andrijine zaklade u Topuskom. Naime, upravo je za njegove uprave nastao zbornik poznat kao *Privilegia monasterii B(eate) V(irginis) Mariae de Toplica*,⁵⁵ u kojemu su sakupljene i prepisane isprave tičuće se opatijskih dobara i prava, zaključno s transumptima što ih je opat Gvido načinio za boravka u Budimu u lipnju 1365. Pravo značenje toga poteza, kako za samu opatiju, tako i za današnjega historičara, zrcali se tek u svjetlu izjave zastupnika opatije u parnici s Pavlom Zrinskim, Mikca Dragojeva, datoj pred banom Nikolom Gorjanskim u lipnju 1381., da stanovita opatijska prava ne može dokazati pisanim spomenicima budući da su oni izgorjeli u dva požara što su opatiju poharali do toga doba.⁵⁶ No, i poslije nastanka zbornika privilegija, opat Gvido nije prestao skrbiti o opatijskim posjedima, kako svjedoči njegovo nastojanje oko iskupljivanja založenih predija pripadnika zajednice - »plemena« - Berkiš, čime se izbjegavala mogućnost da ti posjedi otpadnu od opatijske jurisdikcije.⁵⁷

Uz nevolje s manje ili više uspjelima pokušajima otuđenja opatijskih posjeda, usljed čega je bila ugrožena u svojoj drugotnoj i izvedenoj funkciji feudalnoga posjednika, topuska je opatija potkraj XIV. st. bila u velikoj mjeri pogođena i posljedicama dinastičkoga sukoba što je izbio nakon smrti kralja Ludovika. Kako su se borbe sukobljenih velikaških frakcija odvijale upravo na hrvatskom prostoru, to je i opatija 1387. doživjela veliku pljačku, što su ju počinili odredi Hrvoja Vukčića Hrvatinića krećući u pohod na Zagreb. Tom su prigodom pokradeni, kako će to u jednom kasnijem dokumentu biti eksplicirano, ornamenti, kaleži i knjige, dakle sve ono što je redovničkoj zajednici služilo kod obnašanja njezine prvotne, kultne funkcije. Opat Ivan, koji je tada stajao na čelu zajednice, izlaz iz te nevolje našao je u u velikoj posudbi, uz zalag dijela posjeda, dobijenoj od Stjepana Babonića Blagajskog, od

⁵⁴TKALČIĆ, o.c. 126-7.

⁵⁵Ferdo ŠIŠIĆ, *Hrvatska povijest I*, Zagreb 1925.

⁵⁶*Diplomatički zbornik XVI*, 191, 3. lipnja 1381.: »propter binas combustiones dicti monasterii eodem monasterio fuisset concremate« isprave tičuće se parbe o kojoj je riječ.

⁵⁷O tom poslu radi neobjavljena isprava od 11. lipnja 1371., u Madarski državni arhiv (MOL), Diplomata leveltar (DI) 47 576.

kojega je 1392. dobio 320 florena, namjeravajući tim novcem obnoviti samostanski i crkveni inventar. Na ime kamata, mada to izrijeком nije objašnjeno u samoj ispravi kojom je registriran čin, Stjepan i njegovi nasljednici trebali su založene posjede uživati punih 27 godina, te je opatija tek po isteku toga roka mogla iskupiti založene posjede.⁵⁸ 7 godina kasnije, novi je opat, Ivan od Albena, u ime cijeloga konventa priznao opravdanost i valjanost poteza svoga predšasnika, uzimajući od Stjepana Babonića na ime založenih posjeda još 100 florena,⁵⁹ s kojima je vjerojatno nastavio sanirati štete pretrpljene 1387.

Premda kraljevska zaklada, opatija prema tome čak ni u situaciji krajnje ugroženosti u obnašanju kultne funkcije više nije mogla računati na kraljevsku podršku i pomoć. Naprotiv, iako u teškom stanju izazvanom pljačkom, redovnička je zajednica, u funkciji feudalnoga posjednika, nešto kasnije od strane tadašnjega bana Akuša opterećena obvezom namicanja dijela novca kojim su se stanovnicima Zagreba trebali naknaditi troškovi što su ih imali za boravka kralja Sigismunda i kraljice Marije u tome gradu 1388. U svezi s time, potičući novoga bana, Ladislava Lučenca, na utjerivanje određene svote od 300 maraka, intervenirao je 1389. i sam kralj Sigismund, koji će kasnije opatiju koristiti i kao svoju rezidenciju.⁶⁰

Sumirajući, dakle, izloženi slijed dvostoljetnog života Andrijine zaklade, valja prije svega upozoriti na postojanje stanovitih ključnih točki, u kojima kao da se lomio dotadašnji razvojni put opatije, a njezin daljnji život sve više usmjeravao u otklonu od onoga što je bila prvotna zamisao što je ravnala postupcima utemeljitelja. Pri tomu nije zgoreg još jednom naglasiti kako, nažalost, danas ne postoje izvori koji bi omogućili uvid u nutarnji život samostanske zajednice, te se stoga u tom segmentu, koji je posebice važan upravo u ovom razglabanju, valja poslužiti i onim najmanjim nago- vještajima koje daju sačuvani dokumenti. Sa svim tim na pameti, čini se ipak kako je prvi veliki lom moguće bar okvirno smjestiti u razdoblje 1268.-1282. Dva »dogadaja« kojima se u životu topuske opatije definira ova prijelomnica jesu papinski prijedlog iz 1268. o reformiranju tkonske opatije i njezinu pretpotčinjavanju cistercitema iz Topuskog, s jedne, i nalog središnje uprave reda iz 1282. o skidanju »samozvanoga« opata Mateja, s druge strane. Ono što privlači pozornost u ovom razdoblju jest činjenica da samo godinu dana nakon što papa opatiju uzima kao uzoritu, po prvi puta u sačuvanim izvorima nailazimo na probleme s radnom snagom. Zapravo, u toj se situaciji pokazuje nedostatnost rada redovnika laika, *conversa*, na kojima je počivalo prvotno uređenje *grangia*, što se sada mora nadoknađivati kupovinom i poklonima *serva* i *ancilla*. K tomu, kako se to moglo razaznati iz primjera Ivana Jaroslavljeva, koji je 1270., dakle u isto ovo doba, kao jedan od najistaknutijih velikaša na hrvatskom prostoru zastupao opatiju iz očigledno nabožnih pobuda, problemi s kojima se susretala redovnička zajednica doista nisu poticali od ugrožavanja iz neposrednog okoliša. Naprotiv, sve do kraja XIII. i početka XIV. st. taj će neposredni okoliš, što znači su-

⁵⁸Sve potankosti o pohari i njezinim posljedicama donosi isprava od 27. ožujka 1392. objavljena u *Diplomatički zbornik XVII/1981*, 423. Za pojašnjenje okolnosti u kojima se dogodila pohara usp. F. ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, Zagreb 1903, 54, gdje se govori o pohodu tijekom kojega su poharani i posjedi grofova Zrinskih.

⁵⁹*Diplomatički zbornik XVIII/1990*, 459-60, 18. lipnja 1399.

⁶⁰Isprava kralja Sigismunda od 31. siječnja 1389., objavljena u *Diplomatički zbornik XVII*, 183-4, donosi sve potankosti o načinu i vremenu razrezivanja novčanog opterećenja opatije poradi namicanja sredstava za podmirenje troškova boravka kraljevskoga para u Zagrebu. 17. veljače 1397., prigodom povratka s pohoda okončanoga katastrofom pod Nikopolom, Sigismund je boravio i u Topuskom, gdje je izdao ispravu kojom se potvrđuje izbor bana Nikole Gorjanskoga za rapskoga kneza (*Diplomatički zbornik XVIII*, 172-3).

sjedni velikaši, iskazivati prilično blagonaklon stav spram kraljevske zaklade, usljed čega je, u krajnjoj liniji, u tom relativno nesigurnom dobu ipak bilo moguće izgraditi novu i veliku crkvu, u kojoj će se naći mjesto i za obiteljski oltar Babonića. Iz svega toga se dade dosta jasno razabrati kako su problemi s kojima se susretala opatija bili nutarnje naravi, povezani s padom poleta kod regrutiranja podmlatka i slabljenjem redovničke stege, što je kulminiralo pojavom prvoga »samozvanog« opata.

Rezultat svega toga jest posve nova slika koju opatija pruža u XIV. st. Život redovničke zajednice fokusira se sada u samoj opatiji, dočim *grangie* kao karakteristični oblik života cistercita i kao gospodarske jedinice ostaju u pozadini. Opatijski posjedi su sada uglavnom organizirani u obliku *predija* kao tipično feudalne forme, a sam opat, koji nastupa u ime i ispred redovničke zajednice, kroz dokumente se otkriva više kao feudalni posjednik no kao ravnatelj uzorite redovničke zajednice. Štoviše, sredinom XIV. st. redovnička stega očigledno opet popušta, ponovno se javlja opat »samozvanac« koji se veže uz doseljenog i bahatog ugarskog velikaša - kraljeva miljenika, pri čemu počinje i rasipanje opatijskih posjeda. Na intervenciju središnje uprave reda, stanje se kako tako normalizira, a novi opat uspijeva dovesti u red bar posjede cistercijske zaklade kralja Andrije II. No, neredi što ih ugarsko-hrvatskom kraljevstvu donose dinastički sukobi na kraju XIV. st. uvelike pogadaju i topusku opatiju, te ona u jednom trenutku ostaje posve poharana i bez temeljnog inventara. Kako kraljevska vlast, kao nasljednik utemeljitelja, ne pokazuje čak ni elementarno razumijevanje za sve nevolje koje su snašle Andrijinu nabožnu zakladu, novonastalu se situaciju nastoji sanirati pozajmicama i zalaganjem pojedinih dijelova posjeda. I tako kada je prostor između Une i Kupe, početkom XV. st., došao pod vlast splitskoga hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, nije nikakvo iznenađenje, u svjetlu svega što je rečeno, što je topuska opatija oko 1408. dobila svoga prvog komendatarnog opata.

Z u s a m m e n f a s s u n g DIE ZISTERZIENSERABTEI IN TOPUSKO BIS ZUR VERWANDLUNG IN KOMMENDE

Aufgrund veröffentlichter Quellen und Literatur spricht der Autor über die ersten zwei Jahrhunderte der Geschichte der Zisterzienserabtei in Topusko. Als obige chronologische Richtlinie die Erscheinung des ersten kommandären Abtes 1408 nehmend, nimmt der Autor gerade diese Tatsache als deutlichstes Zeichen des Bedeutungsverlustes der ursprünglichen Kultfunktion des Klosters und zugleich des Zerfalls der ursprünglichen Ordensgemeinschaft.

Aufgrund des Ganges des geschichtlichen Bewegens verfolgend, wie die Abtei von einer Position, die der königlichen Stiftung gebührt allmählich in eine immer größere Abhängigkeit von lokalen kroatischen Adelsfamilien geriet, widmet der Autor seine Aufmerksamkeit dem Verlust des Glaubenseifers und der frommen Antriebe im Gebaren der Nachbarn und Zeitgenossen der Abtei. Die fürwahr schlimmste Folge solch einer Entwicklung ist der immer geringere Zufluß neuer Laienordensbrüder / conversi, auf welchen anfänglich das Wirtschaftsleben der Zisterzienserordensgemeinschaften beruhte. All dies resultiert in der Veränderung der Grundorientation und -funktion der Abtei, welche, vor allem zum Feudalbesitzer werdend, spätestens seit der zweiten Hälfte des 13. Jhs. immer weniger deren Kultfunktion ausübt. Dabei richtet sich die Bemühung der Äbte immer mehr auf das Erhalten der Güter, so daß die Erscheinung des ersten kommandären Abtes im Lichte solch einer Entwicklung keine Überraschung mehr darstellt.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.